

АНАЛІЗ ЗАКОНІВ ПРО ОХОРОНУ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ З ПОЗИЦІЇ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА

Грина Дорохіна,
науковий співробітник НДІ інтелектуальної
власності АПрН України, судовий експерт

*Якщо робота комусь здалася
недостатньо обґрунтованою, то
готовий поступитися у цій справі
тим, хто набрався досвіду в ній
більше, ніж я
Роджер Кроулі*

Навряд чи у будь-кого викличе сумнів той факт, що Висновки судових експертиз є найбільш виваженими, з юридичної точки зору, документами, які більшою мірою, ніж будь-які інші результати досліджень, відповідають принципам законності, незалежності, об'єктивності і повноти.

Певний інтерес, в плані викладеного, викликає аналіз самих Висновків судових експертиз, зокрема, виконаних експертами Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності за період з 2001р. по 2008р. стосовно майже 300 об'єктів цієї галузі знань — винаходів, корисних моделей, промислових зразків та торговельних марок [1-4].

Дослідження саме методами судової експертизи дозволило критично поставитися до нормативних актів стосовно так званих "деклараційних

патентів", патентів на корисні моделі та на промислові зразки, і, взагалі, до відповідальності за неналежним чином видані охоронні документи сфери інтелектуальної власності.

Згадані роботи виконані відповідно до вимог законів [5-8] та інструкції [9]. Остання передбачає право експерта: "п. 2.2.4. Указувати у висновку на факти, які мають значення для справи, але стосовно яких йому не були поставлені питання, та на обставини, що сприяли (могли сприяти) вчиненню правопорушення". Саме систематичне застосування зазначеної норми при проведенні судових експертиз дало можливість у подальшому зробити аналіз спеціального законодавства, зокрема, на предмет відповідності нормам Цивільного кодексу України (далі — ЦКУ) [10].

Валерій Кращенко,
провідний науковий співробітник НДІ інтелектуальної
власності АПрН України, кандидат технічних наук

Наведемо фрагменти із згаданих робіт та дамо відповідний коментар.

Корисні моделі

З ЦКУ, чинного з 1 січня 2004 року, вилучено такий вид охоронного документа як деклараційний патент... Але зазначений крок спричинив низку суперечностей у спеціальних нормативних актах, які з 2004 р. не були трансформовані під ЦКУ, як це було визначено п. 3 його Прикінцевих положень щодо ввезення відповідних змін.

З огляду на викладене, найбільш суперечливим виявилось поняття "корисна модель" та зміст охоронних документів, що визначають обсяг наданих прав на цей об'єкт.

Відповідно до вимоги ст. 462 [10]: "1. *Набуття права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок засвідчується патентом*". В той же час, умови надання правової охорони за п. 4. ст. 6 [6] викладені таким чином:

"*Пріоритет, авторство і право власності на корисну модель засвідчуються деклараційним патентом*". Чи не підмінюються, при цьому, поняття "патент" та "деклараційний патент"?

Деклараційні патенти, при тому, що, безумовно, "засвідчують пріоритет, авторство", в жодному разі не засвідчують "право власності на... корисну модель", на результат творчої діяльності певної особистості, тому що: "деклараційний патент на корисну модель — різновид патенту, що видається за результатами формальної (і тільки, авт.) експертизи заявки на корисну модель" [6].

Звернемося до визначення словосполучення "формальна експертиза" ст. 1 [6]:

"*формальна експертиза (експертиза за формальними ознаками) це: експертиза, у ході якої встановлюється належність зазначеного у заявці об'єкта до переліку об'єктів, які можуть бути визнані винаходами (корисними моделями), і відповідність заявки та її оформлення встановленим вимогам*". Таким чином, мова йде про об'єкти, які можуть бути визнані корисними моделями, проте такими вони ще не є [1].

Корисна модель буде придатна для набуття права інтелектуальної власності на неї за ст. 460 [10]: "*... якщо вона, відповідно до закону, є новою і придатною для промислового використання*", тобто буде проведена кваліфікаційна експертиза, яка це підтвердить. Тільки в такому випадку відбудеться набуття права інтелектуальної власності на корисну модель, що відповідно до ст. 462 [10] "*...засвідчується патентом*".

Разом з тим, згідно з п. 1 ст. 28 [6] "*Патент надає його власнику виключне право використовувати ... корисну модель на свій розсуд...*". За наведеною нормою, патент на корисну модель надає його власнику такі ж самі права, що випливають з патенту на винахід. Проте, як показано щодо корисної моделі, в законі [6] існує тільки поняття "деклараційний патент". Знову йде змішування зазначених понять, і, як наслідок, обсяг правової охорони корисної моделі, патент на яку видається без проведення кваліфікаційної експертизи, має невиправдано широкий обсяг монопольних прав.

Певні понятійні суперечності містять і деякі підзаконні нормативні акти, зокрема, п. 3.2. Положення про Державний реєстр патентів України на корисні моделі [11], яким встановлено бланк охоронного документа під

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

назвою "Патент на корисну модель". А в самому документі містяться обидва поняття: "патент на корисну модель" та "деклараційний патент на корисну модель".

Викладене свідчить про те, що стосовно корисної моделі черговий раз відбулася підміна понять "деклараційний патент на корисну модель" та "патент на корисну модель" без зазначення принципової різниці між ними.

Законодавець має визначитися, якщо поняття "деклараційний патент" з ЦКУ вилучено, то та сама дія має бути виконана і стосовно закону [6]. В іншому разі, можливо, як варіант, слід внести зміни до п. 4. ст. 6 закону [6]:

"Пріоритет, авторство і право власності на корисну модель засвідчуються патентом.

Деклараційним патентом на корисну модель засвідчуються пріоритет, авторство та відповідність заявки та її оформлення встановленим вимогам".

А також додати до ст. 1 [6] визначення термінів "патент на корисну модель" та "кваліфікаційна експертиза заявки на корисну модель":

"патент на корисну модель — різновид патенту, що видається за результатами кваліфікаційної експертизи заявки на корисну модель; кваліфікаційна експертиза заявки на корисну модель — експертиза, що встановлює відповідність корисної моделі умовам патентоздатності (новизні, промисловій придатності)" [2].

Не виключено, що можуть бути й інші варіанти виходу із ситуації, що склалася, проте, відповідність вимог ЦКУ та спеціального закону як і залежних підзаконних актів, мають бути забезпечені.

Промислові зразки (далі — ПЗ)

Згідно з п.1 ст. 461 [10]: "1. Промисловий зразок вважається придатним для набуття права інтелектуальної власності на нього, якщо він, відповідно до закону, є новим".

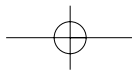
Розглянемо термін "придатний". "Придатний. Здатний робити, виконувати що-небудь; ...який відповідає певним нормам" [12].

З наведеного зрозуміло, що поняття "придатний для набуття" законодавець розуміє як відповідність певним умовам..., за наявності яких здійснюється набуття права інтелектуальної власності на ПЗ, що, відповідно ст. 462 [10], засвідчується патентом.

Викладене корелюється зі ст. 6 закону [7]: "1. Промисловий зразок відповідає умовам патентоспроможності, якщо він є новим. 2. Промисловий зразок визнається новим, якщо сукупність його суттєвих ознак не стала загальнодоступною у світі до дати подання заявки до Установи або, якщо заявлено пріоритет, до дати її пріоритету".

Проте, незважаючи на декларовані норми, Українським інститутом промислової власності (далі — Інститут) проводиться лише експертиза за формальними вимогами згідно з п. 4.1. правил [13]. Подальша реєстрація ПЗ проводиться без відповідної правової гарантії його патентоспроможності. Тобто єдине, що дає, так званий, зареєстрований патент на ПЗ — засвідчення дати подання заявки та, можливо, якщо це ще, дійсно, так, прізвища автора.

Зазначимо також, що під час проведення формальної експертизи, яка здійснюється у відповідності з правилами [13], не виконується норма ст. 6 закону [7]: "Крім того, у процесі встановлення новизни промисло-

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

вого зразка береться до уваги зміст усіх раніше одержаних Установою заявок...”, тобто відповідна норма в зазначених правилах відсутня.

Неузгодженість норм спеціального законодавства при практичному його застосуванні, призводить до зіткнення інтересів, наприклад, сторін спору, на одну з яких перенесено тягар доведення загальнодоступності ПЗ.

Наслідком зазначеної ситуації є призначення судових експертиз, в процесі проведення яких судовому експерту, фактично, доводиться встановлювати загальнодоступність суттєвих ознак ПЗ [3]. Але ж в Україні є тільки одна наукова установа, яка проводить науково-технічну експертизу з визначення “загальнодоступності у світі” суттєвих ознак промислових зразків — Інститут.

Викладене дає підстави ставити питання щодо гармонізації існуючого законодавства шляхом внесення змін до спеціальних актів, що регулюють охорону прав інтелектуальної власності, які б не суперечили ЦКУ.

Можливо, першим таким кроком могло б стати внесення змін до закону, що регулює охорону прав на ПЗ, обов’язковою стадією яких було б проведення (упровадження) кваліфікаційної експертизи. Тільки за такої умови вимоги статей 461, 462 ЦКУ та ст. 6 закону [7] були б виконані, тобто процедура видачі документа була б подібною, наприклад, до процедур, реалізованих у відповідних відомствах США та Росії.

Не виключена надалі можливість публікації заявлених зображень ПЗ, що зменшило б кількість позовів до суду.

Про доцільність викладеної позиції свідчить наступний приклад з експертної практики.

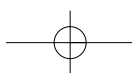
Як відомо, етикетки, у відповідності з національним законодавством, можуть отримати охорону як знак для товарів і послуг, та бути зареєстровані в якості промислових зразків. При цьому Закон України “Про охорону прав на знаки для товарів і послуг” [8] містить норму, у відповідності до якої позначення, що відтворюють ПЗ, права на які належать в Україні іншим особам, не реєструються як знаки для товарів і послуг, а Закон України “Про охорону прав на промислові зразки” [7] подібних норм не містить.

Зазначеною вразливістю закону [7] користуються недобросовісні виробники, котрі реєструють в якості ПЗ етикетки, які вже отримали охорону як знаки для товарів і послуг на ім’я інших осіб.

Наслідком наведеного явища є призначення судової експертизи, на вирішення якої ставиться питання щодо схожості позначень, застосованих на упаковці товару (етикетці) із зображеннями позначень, що зареєстровані в якості знаків для товарів і послуг.

Але ж викладеного можна було б уникнути у разі, якщо б проведення кваліфікаційної експертизи ПЗ було обов’язковим. При цьому, було б логічно доповнити закон [7] нормами, які виключали б реєстрацію ПЗ, котрі відтворюють вже існуючі знаки для товарів і послуг [14].

Якщо кваліфікаційну експертизу, з будь-яких причин, впровадити не є можливим, то при зміні відповідної норми ЦКУ, альтернативним може бути рішення щодо зміни статусу чи назви документа, що засвідчує певний обсяг прав на ПЗ шляхом його державної реєстрації.

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

Торговельні марки (далі — ТМ)

Відповідно до п. 1 ст. 5 закону [8], правова охорона надається знаку, який не суперечить публічному порядку, принципам гуманності і моралі та на який не поширюються підстави для відмови в наданні правової охорони, встановлені ст. 6 цього закону, що перевіряється на стадії проведення кваліфікаційної експертизи, яка проводиться Інститутом.

З аналізу Висновків [4] встановлено, що 34% досліджуваних позначень не відповідають п. 1 ст. 5, п. 2, 3, 4 ст. 6 Закону [8], що свідчить про розбіжність між висновками кваліфікаційної експертизи знаків та Висновками судової експертизи, хоча при проведенні дослідження ТМ експерти Інституту та судові експерти користуються одними й тими ж нормами, зокрема, правилами [15]... Чому виникають різні висновки?

Основною причиною розбіжності висновків є той факт, що експерт Інституту перевіряє позначення на відповідність критеріям надання правової охорони, за типом "відповідає", "не відповідає", безвідносно до виникнення конфліктної ситуації на ринку, а судовий експерт досліджує позначення за умови вже існуючого конфлікту на ринку та певних додаткових відомостей, що містять матеріали судової справи [4].

Запровадження загальнодоступності інформації щодо прийнятих до провадження Інститутом заявок на видачу свідоцтва на ТМ, надавало б можливість потенційним заявникам ознайомлюватися з фактичними даними, що суттєво зменшило б ризик виникнення конфліктних ситуацій між суб'єктами ринкових відносин.

З урахуванням наведених відомостей пропонується, для зменшення кількості судових спорів, при роз-

робленні змін та доповнень до Закону [8], передбачити публікацію заявок на видачу свідоцтва на ТМ.

Крім того, варто зазначити наступне.

Відповідно до п. 2 ст. 5 закону [8], "Об'єктом знака може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень...". В той же час, п. 1.4 правил [15] дає можливість забезпечити правову охорону звуковим та світловим позначенням, конкретизувавши вимоги щодо їх реєстрації. Але реєстрація таких видів позначень обмежена нормами п. 4 ст. 5 закону [8]: "Обсяг правової охорони, що надається, визначається (тільки, авт.) зображенням знака...", та п. 2. ст. 494 ЦКУ [10]: "Обсяг правової охорони торговельної марки визначається наведеними у свідоцтві її зображенням...", що унеможлиблює реалізацію згаданих норм.

Наведений приклад, а їх можна навести більше, свідчить про те, що прийшов час переглянути усі нормативні акти щодо охорони прав на торговельні марки з метою приведення їх до взаємної відповідності.

Неналежне надання послуг

В роботах [1, 2], за результатами досліджень десятків судових експертиз, показано, що більшість глибинних причин виникнення спорів у сфері промислової власності, пов'язана з невідповідністю виданих патентів нормативним актам, що свідчить про низький рівень проведення науково-технічної експертизи, зокрема, щодо винаходів (72%).

Аналіз судових експертиз наводить на роздуми щодо відповідальності за неналежне надання послуг щодо згаданої експертизи.

Судовий експерт, досліджуючи матеріали справ щодо відповіді на

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

І. Дорохіна, В. Кращенко

питання, поставлені судом, зобов'язаний дослідити усі матеріали та звернути також увагу на причини, що спонукали одну із сторін до позову. Як відомо судові спори, здебільшого, спори за гроші.

Далі мова йтиме про відповідальність уповноважених органів за неналежне виконання покладених на них функцій у сфері промислової власності, тому що витрати на підтримку життєвого циклу об'єкта правової охорони від подання заявки до видачі, наприклад, патенту та підтримання його чинності досить значні та покладені тільки на плечі майбутніх власників патентів [16].

У нормативних актах, що регулюють діяльність у сфері охорони прав на об'єкти промислової власності, авторами не виявлено норм, які б визначали відповідальність за неналежне проведення експертного науково-технічного дослідження, тобто нормами прямої дії це не передбачено.

У відповідності до ст. 16 закону [6] *"експертиза заявки має статус науково-технічної експертизи..."* (аналогічні норми містяться також в інших нормативних актах, що регулюють діяльність у сфері охорони промислової власності).

За ст. 5. закону [17] об'єктами наукової та науково-технічної експертизи можуть бути: *"...права на об'єкти інтелектуальної власності..."*. Тобто діяльність закладу експертизи, Інституту, підпадає також під дію Закону України "Про наукову і науково-технічну експертизу" [17]. Ст. 3. зазначеного закону визначає: *"Основними принципами наукової і науково-технічної експертизи є: ...відповідальність за достовірність і повноту аналізу, обґрунтованість рекомендацій експертизи"*.

Ст. 21 закону [17] передбачає: *"Експерт наукової і науково-технічної експертизи несе відповідальність за несвоєчасне, неякісне і протиправне проведення наукової і науково-технічної експертизи..."*

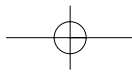
Абсолютно логічним було б перенесення норм даного закону у відповідні закони та правила, що регулюють діяльність у сфері охорони промислової власності. Це забезпечило б *"...функціонування системи експертизи заявок на об'єкти інтелектуальної власності"* [18], а саме: *"...якісне та ефективне проведення експертизи заявок на об'єкти промислової власності"*, що, до речі, передбачено п. 6.2.1 статуту Інституту [9].

Викладений підхід дозволив би уповноваженим органам здійснювати контроль за якістю та обґрунтуванням проведених експертами Інституту експертиз заявок на об'єкти промислової власності.

Результатом викладеної дії було б суттєве зменшення кількості судових спорів, та, як наслідок, заощадження коштів суб'єктів господарювання, які є основними та єдиними платниками, що забезпечують функціонування системи охорони інтелектуальної власності.

Чи є підстави до постановки викладеного питання, зокрема, стосовно науково-технічної експертизи? На думку авторів це наступне.

Заявка на видачу охоронного документа (письмова форма, за п. 1 ст. 547 ЦКУ) подається на ім'я Установи (центральний орган виконавчої влади з питань правової охорони інтелектуальної власності) [6-8], за що, відповідно до декрету [20], справляється державне мито: *"п. 12 ст. 2. Державне мито справляється за видачу охоронних документів (па-*

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

ментів і свідоцтв) на об'єкти інтелектуальної власності...".

Згадану заявку, з точки зору цивільного права, за п. 2 ст. 11. ЦКУ [10], "Підставами виникнення цивільних прав та обов'язків, зокрема, є: 1) договори та інші правочини; 2) створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності", можна розглядати як публічний договір щодо надання послуги, за ст. 633 ЦКУ, зокрема, та як договір на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт за ст. 892 ЦКУ... В той же час відомо, що науково-технічну експертизу проводить Інститут, за кожну окрему дію якої отримує певний збір, що надходить на його рахунок, і це можна розглядати як участь останнього у договорі приєднання, за ст. 634 ЦКУ до згаданого публічного договору.

Можливі наслідки невиконання договору — хибний висновок науково-технічної експертизи, встановлене судом — регулюються ст. 906 ЦКУ про відповідальність виконавця за порушення договору при наданні послуг.

Післямова

Зі спілкування з судовими експертами, та досвіду особистої участі у судах, автори дійшли висновку, що процеси розгляду судових справ, загалом, досить складні. Відсутність знань з питань інтелектуальної власності у частини суддів, як правило, робить судові процеси документально громіздкими та тривалими.

Дослідження матеріалів справ судовими експертами показує, що рівень "значущості" судових позовів суттєво різний і, за певних умов, коли витрати на досягнення задоволен-

ня позову майже такі, чи більші, ніж витрати на реалізацію об'єкта правової охорони, було б доцільно розглядати спори на досудовій стадії, що суттєво скоротило б витрати сторін спору та час на його вирішення.

Мова йде про те, що в закони щодо охорони об'єктів інтелектуальної власності доцільно було б внести норми щодо досудового розгляду спорів, наприклад, методами медіації [21].

Разом з тим, не виключена можливість створення спеціалізованих судів, наприклад, патентних, що також суттєво спростило б процедуру розгляду справ.

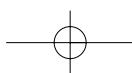
Висновки

Виконане дослідження дозволило авторам провести аналіз норм спеціального законодавства, яке регулює охорону прав щодо винаходів, корисних моделей, промислових зразків та торговельних марок на відповідність нормам ЦКУ.

Аналіз виявив вразливість зазначених норм, частково, суперечність вимогам ЦКУ, як основному акту цивільного законодавства України, зокрема через підміну понять "декларативний патент на корисну модель" та "патент на корисну модель", а також уявну патентоспроможність промислового зразка тощо.

Більш того, проведено аналіз норм спеціального законодавства у сфері промислової власності на предмет наявності норм, що регулюють відповідальність компетентних органів за якість проведення досліджень, на основі яких приймається рішення про видачу охоронних документів.

Встановлено, що норми прямої дії щодо зазначеної відповідальності взагалі відсутні, а це свідчить про

недостатній рівень контролю з боку Державного департаменту інтелектуальної власності стосовно якості функціонування системи науково-технічної експертизи заявок на видачу охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності.

Наведене свідчить про необхідність певним чином гармонізувати норми спеціальних законів, що регулюють охорону прав на об'єкти інтелектуальної власності, які б не суперечили ЦКУ. Разом з викладеним, вважаємо за доцільне ввести норми щодо досудового розгляду

спорів, наприклад, методами медіації [21], а в судову практику України упровадити спеціалізовані, патентні суди. ♦

Список використаних джерел:

1. Кращенко В.П. Глубинные причины возникновения споров по вопросам промышленной собственности: XI науч.-практ. конф., 28.трав.-2 червня 2007 р. : тезисы докл. — Алушта, 2007.
2. Кращенко В.П. Судова експертиза об'єктів, що мають деклараційні охоронні документи / В.П. Кращенко // Інтелектуальна власність. — 2007. № 12. С.41.
3. Васьковська Т.А., Кращенко В.П. Судова експертиза запатентованих промислових зразків у цифрах і фактах / Т.А. Васьковська, В.П. Кращенко // Теорія і практика інтелектуальної власності. — 2008. № 6. С.41.
4. Щукіна К.А., Кращенко В.П. Судова експертиза торговельних марок крізь призму статистики / К.А. Щукіна, В.П. Кращенко // Інтелектуальна власність. — 2008. № 3. С. 30.
5. Закон України "Про судову експертизу": станом на 09.07.2007р. / Верховна Рада України. — К.: (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 28.
6. Закон України "Про охорону прав на винаходи та корисні моделі": за станом на 25.06.2003р. / Верховна Рада України. — К.: (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 7, ст. 32.
7. Закон України "Про охорону прав на промислові зразки" : за станом на 25.06 2003р. / Верховна Рада України. - К.: (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 7, ст. 34.
8. Закон України "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг": станом на 10.04.2008 р. / Верховна Рада України. — К.: (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 7, ст. 36.
9. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 "Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз" (Із змінами, внесеними згідно з наказами Міністерства юстиції №144/5 від 30.12.2004р., № 59/5 від 10.06.2005р., №126/5 від 29.12.2006р., №1198/5 від 15.07.2008), затверджений Мін'юстом України від 3 листопада 1998 р.: станом на 15

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

- липня 2008 р. / [Електронний ресурс]/ Законодавство України. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
10. Цивільний кодекс України: за станом на 16 вересня 2008р./Верховна Рада України. — К.: (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, № № 40-44, ст. 356).
  11. Наказ Міністерства юстиції України від 02.08.2006 р. № 585 "Про затвердження Положення про Державний реєстр патентів України на корисні моделі (Із змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства освіти і науки № 441 від 01.08.2002 р., № 806 від 09.12.2003р., № 585 від 02.08.2006р.), затверджений Мін'юстом України від 4 липня 2001р.: станом на 08 вересня 2006р. / [Електронний ресурс]/ Законодавство України. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
  12. Великий тлумачний словник сучасної української мови [авт.-ред. В. Бусел]. — К.: Ірпінь, 2004. — 1440с.
  13. Наказ Міністерства освіти і науки України від 18.03.2002 р. № 198 "Про затвердження Правил розгляду заявки на промисловий зразок" Затверджений Мін'юстом України 29 березня 2002 р.: станом на 18 березня 2002р. / [Електронний ресурс]/ Законодавство України. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
  14. Дорошенко О.Ф. Етикетки як об'єкт правового захисту. / О.Ф.Дорошенко // Питання інтелектуальної власності. — 2004.№1. С.60.
  15. Наказ Держпатенту України від 28.07.1995 р. № 116 "Про затвердження Правил складання і подання заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг" (із змінами, внесеними згідно з Наказом Держпатенту № 72 від 20.08.97 р.), затверджений Мін'юстом України 2 серпня 1995 р.: станом на 22 вересня 1997 р. / [Електронний ресурс]/ Законодавство України. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
  16. Кращенко В.П. Про відповідальність за неналежне надання послуг у сфері охорони прав на об'єкти промислової власності. / В.П. Кращенко // Винахідник і раціоналізатор. — 2007, №7.
  17. Закон України "Про наукову і науково-технічну експертизу": станом на 09.02.2006 р./ Верховна Рада України. — К.: (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, № 12, ст.165).
  18. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000р. №997. "Про затвердження Положення про Державний департамент інтелектуальної власності": станом на 20.06.2000р. / [Електронний ресурс]/ Законодавство України. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
  19. Статут Державного підприємства "Український інститут промислової власності". Затверджений Міністерством освіти і науки України у 2000 р.
  20. Декрет Кабінету міністрів України "Про державне мито": станом на 03.02.2009 р. / Верховна Рада України. — К.: (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1993, № 13, ст.113).
  21. Что может медиация. Трансформационный подход к конфликту. /Перс англ. — К.: Издатель Захаренко В.А., 2007. — 264 с.